

Вадим Рубель

КОРІННЯ Й ГЕНЕЗИС СТАНУ BUSHI (САМУРАЇ) В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЯПОНІЇ

Японію часто вважають складовою частиною великої далекосхідної цивілізації, фундатором і лідером якої протягом тисячоліть залишався Китай. Дійсно, значне поширення конфуціанства та китайського за походженням варіанта буддизму, ієрогліфічна писемність, багатовікове панування у державних ділових паперах китайської мови – все це поріднює Японію з Китаєм, Кореєю, В'єтнамом. Але не даремно поряд з поняттям “китайська цивілізація” існує термін “японська цивілізація”, шляхи розвитку якої, при збереженні багатьох спільних рис з континентальними культурами Східної Азії, суттєво різняться від тенденцій, що панували на материку. В той же час, дефініції “корейської” або “в'єтнамської” цивілізацій, практично, не існує, бо їхні особливості при всіх своєрідностях вкладаються в поняття “далекосхідна цивілізація китайсько-конфуціанського типу”.

Що ж відрізняє Японію від Китаю? На відміну від “Піднебесної” в Японії ніколи не переривалась імператорська династія – в Китаї таких династичних змін нараховують десятки. Японія ніколи не жила за умов іноземного поневолення (до американської окупації після другої світової війни) в той час як у Китаї у різні часи панували хунни, сяньбійці, кули, тибетці, тангути, чжурчжені, монголи, маньчжури – список, мабуть, не повний. І причиною було не лише острівне напівізольоване географічне розташування “Країни Вранішнього Сонця”. Британські острови, які займають подібне положення в Європі, підкоряли римляни, англо-сакси, нормани. Мадагаскар, заселений корінними африканцями, був завойований полінезійцями, а в історичні часи колонізувався французами. Шрі-Ланку завойовували таміли-буддисти, перси-зороастрійці доби сасанідського шахиншаха Хосрова I Ануширвана (531–579 рр.), потім колонізували португальці, голландці та англійці. І цьому абсолютно не завадило острівне розташування згаданих країн. А Японія не просто уникла таких катаклізмів, а ще й неодноразово турбувала сусідів і в часи легендарні (похід Дзінгу на Корею), і в літописні (багаторазові корейські війни та панування жадливіх японських *wako* (купців-піратів) у далекосхідних океанічних водах протягом IV–XVI ст.), і в останні півтора століття (колоніальні завоювання і агресивні війни японської воєнщини у 30–40-х роках нинішнього століття).

Отже термін “японська цивілізація” має право на життя, а унікальність культури та історичного шляху «Країни Вранішнього Сонця» остаточно перестали братись під сумнів після “економічного дива” повоєнних років.

У чому ж “унікальність” Японії, чим вона не схожа на всіх інших? Щоб почати відповідь на це питання варто залучити на допомогу суспільну свідомість. “В эту ночь решили самураи...” – співали наші діди, ставлячи знак рівності між поняттями “японець” і “самурай”. Звичайно, це не означає, що всі японці належали до військового стану, але дух самурайства настільки пронизав японське суспільство, що став стереотипом, взірцем людини у культурних координатах цієї країни. Саме він остаточно надав їй культурного обличчя, відмінного від континенту, де військова служба вважалась брудною справою неучів, а взірцем людини (і в Китаї, і в Кореї) залишався цивільний чиновник-грамотій.

Військові диктатури знали не лише японці, та завжди і всюди такі політичні системи існували роки, іноді десятиліття, і врешті-решт сприймалися суспільством як

відхилення від норми, як крайній шлях виходу з кризи, як засіб, а не мета, навіть не як стиль життя. Зовсім іншою була військово-самурайська диктатура в Японії. Вона не лише рекордсмен у часі (бо проіснувала п'ять століть). Вона стала нормою, способом життя, легітимним, нормальним і визнаним суспільством ладом, за якого Японія жила, а не терпіла, переживаючи лихі часи. Саме тому дух самурайства пронизав японський соціум, ставши одним з фундаментів його культури.

У чому ж причина такої унікальної еволюції? Чому “Країна Вранішнього Сонця” століттями жила при “хунті” (якщо використовувати сучасний політологічний термін) і не стала великим концтабором. Навпаки – культурне життя вирувало у суспільстві, а за рівнем освіти й науки, літератури, мистецтва, різноманіття думок, напрузі духовного буття класична Японія не поступалась Китаю, Європі, ісламському світові, можливо, навіть Індії. Всі ці “чому?” відсилають нас до далеких століть, коли визріла та склалась система військово-самурайської диктатури в Японії, і, зрештою, до проблеми генезису самого самурайського стану.

В історіографії міститься кілька точок зору з приводу цієї проблеми. Дві основні концепції існує в російській японістиці. Перша, що її дотримується академічна наука Росії, називає, самурайством “в широкому смислі слова” весь “феодальний стан середньовічної Японії”, у вузькому – “дрібне військове дворянство” тогочасної “Країни Вранішнього Сонця” [Япония 1992, 444], але перша дефініція не враховує відмінності bushi (самурайства) від kuge (аристократії), боротьба між якими становила серцевину політичної історії Японії XI–XIV ст., що є принаймні дивним. А вузьке розуміння взагалі протирічить фактам. Такі самурайські родини, як Тайра, Мінамото, Асікага, Токугава в різні часи володіли колосальними земельними масивами і до дрібних землевласників аж ніяк не належали.

Інакше бачать проблему російські науковці вищої школи. Вони вважають, що низи самурайського стану формувались із заможних селян і слуг, яких наділяли землею за військову службу губернатори, а останні поступово переростали на самурайську верхівку [Кузнецов, Навлицкая, Сырицын 1988, 68; История... 1987, 243]. Але ця концепція, поперше, грішить деяким схематизмом у дусі марксистської концепції “класової боротьби”, бо не враховує роль родинних, кланових зв'язків, а по-друге – спирається на досить сумнівну і не підтверджену джерелом тезу, що саме заможні селяни повинні чомусь кидати свою хліборобську справу та йти до лав професійних вояків.

Науковці “Країни Вранішнього Сонця” вважають, що ініціатором створення самурайських дружин стали аристократичні родини нефудзіварівського походження, які в епоху Хейан (794–1192 рр.) були позбавлені владних перспектив у столиці, тому змушені були їхати на службу у провінцію, а там, захопивши землі внаслідок розвалу державної надільної системи та масової аграрної приватизації, перетворились на землевласників і створили самурайські збройні загони для приборкання залежних від них селян і охорони від бандитів [Toyoda, Iigusa, Kudo 1993, 52]. Стверджується також, що джерелом формування самурайства були простолюдні, а держава, боячись сепаратизму губернаторів, всіляко обмежувала процес “мілітаризації” провінцій [Takayanagi, Takeuchi 1956, 820].

Стосовно західної японістики, то там найавторитетнішою точкою зору на цю проблему залишається концепція Дж. Сенсома, який вважав, що після розвалу в Японії державної надільної системи і взагалі занепаду аристократичної системи державності “Країну Вранішнього Сонця” заповнили розбійники, а на півночі війни з японцями стали успішними для айнів. За цих обставин центральна влада більше не мала сил і

можливостей контролювати ситуацію в країні, тому місцеві губернатори в провінціях для своєї охорони, а також для виконання своїх функціональних обов'язків, за браком загонів державної армії, почали в IX–X ст. формувати на кошти збройні загони, джерелом плати яким були доходи від земель, що їх отримали у власність губернатори в процесі масової земельної приватизації. З цих загонів, як вважав Дж. Сенсом, і пішли надалі самураї [Sansom 1981, 234–249].

Отже, проблема існує, але єдиної визнаної концепції її розв'язання світова японістика не виробила, що дивно, коли врахувати яким багатим є джерельне забезпечення теми. Список одних наративних, джерел вражає: поетичні збірки (“Ман’йосю”, “Кокінсю” та “Сінкокінсю”), твори жанру *zuihitsu* (Сей-Сьонагон, Камо-но Тьомея і Кенко-хосі), військові епопеї (“Хейке-моногатарі”, “Тайхейкі”), твори середньовічних істориків (Дзіена й Кітабатаке Тікафуси), літописи (“Кодзікі”, “Ніхон сьокі”, “Окагамі”) тощо. А якщо додати до них матеріали архівів, дані археології, лінгвістики...

Таким чином, є багато джерельної інформації, є фундаментальні роботи, а крапку над “і” поставити не можна. Єдиним поясненням такого феномена може бути методологічний прорахунок, тому саме це стало концептуальною основою даної роботи.

Автор виходить з того, що виникнення самурайського стану в Японії є наслідком унікального збігу низки соціально-економічних і військово-політичних причин.

Як ми зазначали, найближчі (і географічно, і цивілізаційно) сусіди “Країни Вранішнього Сонця” – Китай, Корея, В’єтнам – майже не породили у своїй соціальній структурі спадкоємного військового стану, тим більше він не міг опинитися при владі. Остаточо це вирішилось, коли спочатку легізм (починаючи з часів імперії Цинь), а потім конфуціанство (починаючи від часів імперії Хань) ліквідували залишки чжоуської системи спадкових рангів, поставивши над усе принцип особових заслуг і талантів. Країною відтепер керували чиновники, посадовий ранг яких залежав від знань, виявлених на державних іспитах, а військова справа вважалась неprestижного.

Однак в Японії така система не прижилась. Рід японських імператорів був на островах родом прийшлим, завойовниками за походженням, і військова справа за цих обставин не вважалась принизливою. А якщо врахувати, що аборигенне населення островів (айни, тенсон, ідзумо, хаято-кумасо) ставилося до чужинців вороже, зрозуміло, чому сильною у японців завжди залишалась етнічна родинно-кланова домінанта в політиці, коли на посаду призначали спочатку за походженням, а потім вже за талантами [Sansom 1981, 69]. Все це вже із зародження якісно відрізняло японську державність від континентальних сусідів. А в умовах, коли процес “завоювання батьківщини” затягнувся для японців до XVIII ст. (саме тоді всі Японські острови увійшли до складу японської держави), не дивно, що військова професія в “Країні Вранішнього Сонця” майже завжди мала високий престиж.

Проте початкова бойова міць японського війська залишала бажати кращого. Його основу становили загони воєнізованих аристократичних кланів (Кацурагі, Хегурі, Мононобе, Отомо та ін). Вони були непогано озброєні (меч, спис, лук і стріли, часто-густо бойовий кінь та обладунки із шкіри) і мали час навчатися військовій справі, бо аристократи, як нащадки богів не займались безпосередньо виробництвом продуктів споживання. Та були в них і свої вади. Кланові вояки насамперед підпорядковувались главі свого клану, тому ведення масштабних бойових операцій утруднювалось неможливістю для центральної влади організувати за цих обставин військову координацію на полі бою. Поступово поряд з аристократією в битвах сформувалися неродовиті мілітаризовані клани (за типом клана Сога), але вони не могли похвастати

божественним походженням. Сога вели свій родовід від знаменитого полководця Такеті уті-но Сукуне [Мещеряков 1988, 31] і тому шукали собі ідеологічного підґрунтя, а знайшовши його у буддизмі – почали підривати бойову міць армії ще й ідеологічними буддійсько-синтоїтськими суперечками. До складу постійних військ входили також загони волонтерів з підкорених японцями племен, які кидали свої родини і служили царю Ямато за платню. До таких гвардійців належали, наприклад, хаято (плем'я на півдні Кюсю). З них царі набирали собі стражників, “які вили для залякування ворогів вночі як собаки” [Ман'ёсю 1971, 596].

Але всі ці загони були дуже нечисленими, основна ж маса воїнів складалася з народного ополчення (селян, рибалок, ремісників), які погано розумілися у військовій справі, бо, займаючись виробництвом, не мали часу їй вчитись. (А щоб майстерно стріляти з лука треба вчитись не менше 20 років [Гумилев 1967, 128]). Мало що змінило і впровадження на межі VII–VIII ст. загальної військової повинності, участь у якій до 701 р. брав кожен четвертий, а після – кожен третій японський селянин [Симонова-Гудзенко 1989, 44]. Озброювався, годувався і викликався на службу призовник за власний кошт, тому служба залишалася надзвичайно обтяжливою для селян, а боєздатність такого війська жалюгідно малою, що засвідчує “Ман'ёсю”:

В дірах полотняний одяг вартових,
Що служити йдуть на цілий рік...
[Manyoshu 1982, 238].

Потреба ж у боєздатній армії дедалі збільшувалася: японців побили й вигнали в VII ст. з Кореї китайці, війни з айнами на півночі Хонсю йшли з перемінним успіхом, а у 875 р. “варвари” взагалі завдали японцям нищівної поразки, спалили та поруйнували кілька населених пунктів (серед них “непрístupну” фортецю Акіта) і залишили за собою частину Хонсю на півночі. Айнські вожді Такамару Лютий та Сіро Червоноголовий призупинили японську агресію, на що “культурні” японці відповіли антиайнським геноцидом, а “варварських” лідерів схопили в полон [Таксами, Косарев 1990, 15]. Традиційна армія явно не справлялась з зовнішньополітичними проблемами і потребувала якісних реформ, але їм на заваді стали проблеми соціально-економічного устрою тогочасної Японії. Лише після повного краху надцентралізованого, одержавленого і тотально планового командно-адміністративного господарства у IX ст., масової приватизації землі та роздержавлення суспільства в Японії склались умови для формування військового стану, а каталізатором цього процесу, поряд з айнськими війнами, стала буддійська загроза.

Захопивши великі земельні масиви під час “сьоєнізації” земель (shoen – приватна земельна ділянка) храми Будди стали, фактично, незалежними від держави, створили власне господарство, а завдяки відкритим монахами школам єдинокорств, вони переважали регулярну імператорську армію своїм бойовим потенціалом (термін служби становив 1–3 роки [Свод... 1985, 17]). Про якусь виучку чи професіоналізм за таких обставин говорити було важко, а постійні загони воєнків-професіоналів залишались краплиною в морі серед воїнів із селян, які погано розумілися у військовій справі.

Перебудова не пройшла даром для японського суспільства. Аристократичні керівники держави (клан Фудзівара) чудово знали у літературі та мистецтві, були рафінованими естетамі, проте погано розумілися у державних справах та в економіці і не бажали навіть вчитися цим “ганебним” (з точки зору аристократів) професіям. Монах

Кенко-хосі писав про них так: “Бути майстерним в поезії або умілим у музиці – чудово, проте, хоча й говорять, що перше й друге високо цінують правитель та піддані, схоже на те, що у наші часи з їхньою допомогою керувати світом стає все безрезультативніше. Золото – це чудово, але у залізі, здається, значно більше користі” [Кенко-хосі 1988, 370]. Розбазарення державного майна, некомпетентність міністрів і нехтування проблем економічного життя призвели до розкладу та розвалу державності в Японії, до послаблення її військово-політичного та економічного потенціалу, а зубожіння народу породило “дев’ятий вал” злочинності, який буквально захлюснув країну і особливо столицю (Хейан, суч. Кіото). До наших часів збереглися імена легендарного розбійника Хакамадаре, а також першого японського мафіози Ясусуке, що служив офіцером в імператорській гвардії, жив у столиці і був ватажком розбійників, які заманювали до респектабельної садиби свого шефа бродячих торговців “для оглядин і купівлі товарів”, але там гостей убивали і заривали тут же у дворі, а товар – привласнювали [Свиридов 1981, 173]. Столичну поліцію формували з колишніх злочинців (*homen*), які, використовуючи своє службове становище, брали хабарі, грабували і навіть гвалтували підслідних (в тому числі аристократок), а бандити так знахабніли, що почали брати заложників, тілами яких при невиконанні їхніх вимог годували бродячих собак [Свиридов 1981, 170–171]. На службі в провінціях столичні аристократи, грабуючи підлеглих, наживали баснословні багатства, а у столиці серед чиновників і тих же аристократів стало звичним їздити в екіпажах голими. В разі зустрічі із бандитами вони пояснювали, що їх уже обібрали до нитки по дорозі інші розбійники, чим рятували своє майно [Свиридов 1981, 171].

Розвал прийшов навіть у славні дисципліною общини буддійських монахів. Аристократка Сей-Сьонагон писала: “Монах вживає несмачну їжу, він терпить голод, недосипає. Молодість прагне усього, чим багате життя, але тільки-но монах ненавмисно кине погляд на жінку, і навіть за такий мізер його суворо засуджують... Проте усе це справи сивої давнини. Зараз монахи живуть значно вільніше” [Сэй-Слнагон 1988, 29–30]. Настоятеля славетного храму Гіон викрили як розпусника [Свиридов 1981, 197]. З’ясувалося, що знаменитий буддійський проповідник Домьо гвалтував послушниць, а потім, навіть не очистившись, йшов декламувати сутри [Свиридов 1981, 161]. Нормою серед буддійських священиків стало порушення м’ясних і рибних постів, у впливових бонз поширилася мода на власні таємні гареми з наложниць, а монахи рангом нижче відкрито відвідували гетер у “веселих кварталах”, і це нікого вже не дивувало [Ихара Сайкаку 1975, 743]. А тут ще землетрус у роки Сайко (854–856) зруйнував столицю, причому впала на землю голова славетної статуї Великого Будди (*Daibutsu*) храму Тодайдзі [Ноґокі 1981, 57], що символізувало для сучасників повний занепад буддизму в Японії.

Вразливий імператор Йодзей (876–884 рр.) відкинув після цього буддизм і під керівництвом гвардійця Мітінорі зайнявся чорною магією, настільки захопившись цим, збожеволів [Свиридов 1981, 182]. Державна верхівка гнила й дуріла від шалених грошей. Син імператора Сага (786–842 рр.) міністр Мінамото Тоору (823–895 рр.) жив у такій казковій розкоші, що нидів над проблемою, куди дівати гроші. Для цього він організував у своєму дуже віддаленому від моря маєтку солеварню, куди за тридев’ять земель тягали морську воду, щоб хазяїн споживав цю “золоту” сіль. Тоору рвався на престол, але імператором не став, і з горя помер, а після смерті був визнаний богом заздрості й помсти [Свиридов 1981, 179]. Ситуацію ускладнили військові поразки. Силою, яка вивела суспільство з глибокої кризи стало самурайство.

Слово *samurai* (“служивий”) походить від давньояпонського дієслова *samugau* – “служити, охороняти”. Так називали озброєних слуг, що супроводжували аристократа в дорозі [Така-уагагі, Takeuchi, 1956, 411]. Враховуючи це, можна погодитись, що частина самураїв веде своє походження від слуг, але загальна кількість аристократичних родів в Японії становила трохи більше тисячі [Мещеряков 1991, 121]. Якщо врахувати, що кожна родина мала 100 слуг (що є перебільшенням), навіть тоді загальна їхня кількість становила б трохи більше 100 тисяч. Але не всі слуги стали самураями, а рахунок самураїв в Японії йшов на мільйони. Отже було інше, могутніше джерело формування самурайського стану.

Досвід показав, що поєднання військової служби з селянською працею в купі з цілою низкою податків – шлях непродуктивний, тому при розвалі державної надільної системи і загальної військової повинності для охорони кордонів, а також для воєн з айнами держава стимулювала виникнення загонів *gyoshi* – привілейованих військових поселенців, солдат-селян, які за користування землею несли військову службу і не платили податків [Хёрай 1991, 103]. Невідомо, був цей процес добровільним, але однозначно спростовується теза, що джерелом самурайства були виключно заможні селяни, і держава обмежувала “мілітаризацію” далеких окраїн. Мабуть саме від *gyoshi* і пішла лівова частка самурайства (в Японії популярніше термін *bushi* – “воїн”) – воєнізованого дворянства Японії, бо на відміну від простих селян саме *gyoshi* мали досвід військової служби (тому їх з радістю брали в самураї), а з іншого боку – потрапляючи в орбіту родовитих самурайських кланів, *gyoshi* значно піднімали свій соціальний статус. Проте статус самурая давав не лише додаткові привілеї, а і тягнув за собою додаткові обов’язки (вірність сюзерену, жорстку дисципліну тощо), тому не всі *gyoshi* стали *bushi*. Прошарок *gyoshi* залишався в системі японського традиційного суспільства протягом усієї середньовічної епохи, поповнюючись селянами, які поєднували в собі дух авантюризму, войовничість і законслухняність. Деякою мірою становище *gyoshi* можна порівняти до служби наших реєстрових козаків.

Але для боротьби за владу самураям потрібні були організаційні структури. В тогочасній Японії партій не знали, а їхню роль відігравали клани, що ґрунтувалися на родинних зв’язках, проте самураї та *gyoshi*, як ми вже знаємо, формувалися без урахування родинних зв’язків. І тут у справу включились аристократи.

У тогочасній Японії, під впливом Китаю, військова справа вважалася заняттям для неучів-мужланів, тому до самураїв більшість родовитих сімей ставилася зневажливо. Проте аристократичних кланів у столиці було явно забагато. Якщо вірити офіційним родоводам IX ст., їхня кількість отановила 1182 роди [Saeki 1962], тому боротьба за “місце під сонцем” йшла шалена, і природно, що в ній були роди-невдахи яких витиснули із столиці на службу в провінцію, де частіше потрібним був меч для придушення непокірних та для воєн з айнами, ніж навчання. Для багатьох аристократичних родин управління провінціями стало крахом, бо вони не бажали займатись “брудною роботою”, але ті, хто її не злякався, хто згуртував навколо себе *gyoshi*, зробивши їх самураями (тобто включивши їх у систему свого клану), хто сперся на їхню військову міць – здобули вагомий козир у політичній боротьбі. Кланова система таких аристократичних родів стала каркасом, на який нанизувався неорганізований матеріал *gyoshi*, і в такий спосіб склалися самурайські клани, на чолі яких опинилися відгалуження аристократичних сімей, що порвали із своїми рафінованими столичними родичами, “огрубіли”, але тримали відтепер у руках реальну військову міць. Отже, за цією схемою склалися два найвпливовіші в XI–XII ст. самурайські клани – Тайра й Мінамото.

Тайра вели своє походження від принца Кадзурахари, п'ятого сина імператора Камму (781–806 рр.). Прізвисьце Тайра вперше отримав Такамоті, онук цього принца, коли його відправили служити губернатором провінції Кадзуса. Перспектива животіння у провінції спочатку абсолютно не влаштувала Тайра, і у 937 р. лідер клану Масакадо навіть організував закат, але влада кинула на бунтівників не лише армію, а й “чорну магію”, і Масакадо був убитий “містичною стрілою” [Свиридов 1981, 184] – очевидно, його отруїли, – а закат придушили. Та вже на початку X ст. Тайра Садабумі на прізвисько Хейдзю (“середній Хей (Тайра)”) служив при імператорському дворі у столиці. Проте служба його гнітила, і служив він погано, витрачаючи весь свій запал і таланти на розваги та любовні інтриги. “Чужих дружин, дівчат, придворних дам – мало кого обминув він своєю увагою... Характеру він був шляхетного, красивої зовнішності, і мова його була – приємною, і тому серед заміжніх жінок, дочок, не кажучи вже про придворних, дам, не знайшлось жодної, з ким він би не обмінявся словом” [Танидзаки 1984, 21].

За ці “подвиги” Тайра остаточно вигнали у провінцію, де служба перервала зв'язки цього клану з імператорським родом. Протягом шести поколінь Тайра виконували обов'язки губернаторів у різних кутках країни, і жоден з них не був прийнятий при дворі, але згуртувавши навколо себе самураїв і спершись на їхню міць, цей клан, перетворившись на самурайський, поставив під свій контроль значні земельні масиви (включаючи район Ісе, де було центральне синтоїтське святилище Японії – храм богині Сонця Амаатерасу), а у 1156 р. вперше встановив військово-самурайську диктатуру в країні.

Схожою була історія виникнення клану Мінамото, який зародився в першій половині IX ст., коли сина імператора Сага (809–823 рр. перевели із категорії члена сім'ї імператора до категорії підданих, призначили лівим міністром і дарували нове прізвисьце та ім'я – це був сумнозвісний Мінамото Тоору (822–895 рр.) [Taniguchi, Torita, 1975, 248] – прототип принца Гендзі, головного героя класичного середньовічного японського роману Мурасакі Сікібу “Гендзі-моногатарі” [Мурасаки 1991, 327]. Різке посилення клану пов'язане з ім'ям Мінамото Цунетомо (917–961 рр.) – онуком імператора Сейва (858–876 рр.), котрого також перевели до категорії підданих. Середина X ст. була відзначена, низкою заколотів, у придушенні яких видатну роль відіграло військо кероване Цунетомо. За ці перемоги його рід отримав в управління дві центральні провінції [Конрад 1974, 403], що значно збільшило авторитет і військово-економічну міць клану Мінамото, який вливши до свого складу багато вояків теж став самурайським.

Можна зробити висновок, що виникнення самурайського стану і самурайських кланів відбулось наприкінці X – на початку XI ст. внаслідок складного соціального процесу милітаризації деяких аристократичних родів у провінціях шляхом зміни “профілю діяльності” на військовий самих аристократів і частини їхніх слуг з одночасним включенням до складу цих кланів частини *gyoshi*. Це породило соціальну мутацію таких кланів із аристократичних у самурайські і призвело до появи в суспільній структурі Японії нового стану – *bushi* (самурайства).

ЛІТЕРАТУРА

- Гумилев Л. Н. 1967. **Древние тюрки**. Москва.
- Ихара Сайкаку. 1975. **Женщина, несравненная в любовной страсти**. Пер. с яп. В. Марковой. Классическая проза Дальнего Востока. Москва.
- История... 1987. **История стран Азии и Африки в средние века**. Т. 1. Москва.
- Конрад Н. И. 1974. **Избранные труды**. История. Москва.
- Кузнецов Ю. Д., Навлицкая Г. Б., Сырицын И. М. 1988. **История Японии**. Москва.
- Кэнко-хоси 1988. **Записки от скуки**. Пер. с яп. В. Горегляда. Классическая японская проза XI–XIV веков. Москва.
- Ман'ёсю 1971. **Ман'ёсю ("Собрание мириад листьев")**. Пер. с яп. А. Е. Глускиной. Т. 2. Москва.
- Мещеряков А. Н. 1988. **Герои, творцы и хранители японской старины**. Москва.
- Мещеряков А. Н. 1991. **История как метаязык раннеяпонской словесности. Дискуссионные проблемы японской истории**. Москва.
- Мурасаки Сикибу. 1991. **Повесть о Гэндзи (Гэндзи-моноготари)**. Пер. с яп. Т.Л.Соколовой-Делюсиной. Кн. 1. Москва.
- Свиридов Г. Г. 1981. **Японская средневековая проза сэцува (структура и образ)**. Москва.
- Симонова-Гудзенко Е. К. 1989. **История древней и средневековой Японии**. Москва.
- Свод... 1985. **Свод законов "Тайхорё"**. Пер. с яп. К. А. Попова. XVI–XXX законы. 702–718. Москва.
- Сэй-Сёнагон 1988. **Записки у изголовья**. Пер. с яп. В. Марковой. Классическая японская проза II–XIV веков. Москва.
- Таксами Ч. М., Косарев В. Д. 1990. **Кто вы, айны?** Москва.
- Танидзакэ Дзюн'итиро 1984. **Мать Сигэмото**. Пер. с яп. Москва.
- Хёрай 1991. **Хорай. Японские сказания**. Пер. с англ. Москва.
- Япония 1992. **Япония**. Справочник. Под общ. Ред. Г.Ф. Кима и др. Москва.
- Manyoshu 1982. **Manyoshu; 2 kan senshu. Dai 1 kan. Tokyo.**
- Saeki 1962. Saeki A. **"Shinsen shojiroku" – no kenkyu. 2 kan senshu. Dai 1–2 kan. Tokyo.**
- Sansom G. 1981. **A History of Japan to 1334. Tokyo.**
- Takayanagi Mitsuhsisa, Takeuchi Rizo. 1956. **Nihon shi jiten. Tokyo.**
- Taniguchi Goo, Torita Jiro. 1975. **Nihon shi jiten. Tokyo.**
- Toyoda Takeshi, Tigura Harutake, Kudo Masaki. 1993. **Nihon-no rekishi. Tokyo.**
- Hojoki 1981. **"Kamo-no Chomei". Hojoki. Tokyo.**

